

Utdrag ur

LAU KYRKA GOTLAND VÅRD- OCH UNDERHÅLLSPLAN 2009

Ansvariga för vård- och underhållsplanen

Inför upprättandet av denna vård- och underhållsplan för Lau kyrka har kyrkan och kyrkogården besiktigats av undertecknad.

Ansvariga för vård- och underhållsplanens olika delar anges här nedan.

(Namn inom parentes anger dock att i planen endast använts där angivet besiktningssprotokoll eller åtgärdsprogram, upprättat av resp. namngiven konsult.)

Kyrkobyggnad	Arkitekt Jan Utas
Elinstallationer och åskskydd	(Elingenjör Peter Ström)
Kyrkogårdsmur	Arkitekt Jan Utas
Kyrkogård	Arkitekt Jan Utas
Växtlighet på kyrkogården	Antikvarie Eva Selin
Kalkmålningar	Ej utsedd
Stenarbeten	Ej utsedd
Inventarier av trä	Antikvarie Rebecka Svensson
Inventarier av metall	Antikvarie Rebecka Svensson
Inventarier av sten	Antikvarie Rebecka Svensson
Textilier	(Textilkonsultfirma Lotine)
Kyrkklocka/-or	(Ing. Ingvar Rohr)
Övriga inventarier	Antikvarie Rebecka Svensson

Källförteckning

Otryckta källor

Handlingar i Läns museet Gotlands fornsals arkiv, Visby

Inventering av inventarierna i Lau kyrka 2001, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.

Inventering av Lau kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Torsten Gislestam, Gotlands fornsal.

Program för utvändiga och invändiga reparationsarbeten på Lau kyrka, upprättat av arkitekt Jan Utas 2001.

Tryckta källor

Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, 1990.

Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.

Rohr, I., Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.

Strelow H. Nilssøn, Cronica Guthilandorum, 1633.

Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.

Sveriges Kyrkor, Gotland bd VI:7, 1975.

Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.

Utas, J., Om gotländska valv: examensarbete i arkitekturens teori och historia Chalmers tekniska högskola, 1971.

Händelselista

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1100-tal	Dopfunten av sandsten, tillverkad av Sigraf för en föregångare till den nuvarande kyrkan.	ATA
Medeltid	De båda ljuskronorna av järn tillverkas.	SvK
1200-tal	Under första hälften av århundradet byggdes långhuset samt ett kor i korsform. I korets N och S korsarmar har det troligen varit kapell som p.g.a. högt placerade fönster antas ha haft en övervåning. Kor och långhus verkar vara uppfört i enhetlig stil p.g.a. kapitelornamentik m.m.	GK
	Under 1200-talets andra fjärdedel tillkom "Likporten" (långhusets SV portal) och "Klockarporten" (långhusets N portal). I "Klockarporten" finns en bom av furu som tros vara ursprunglig. "Likporten" har en dörr av stående ekbräder, invändigt klädd med gråmålade furubräder. Den har smidda järnbeslag som troligen är medeltida. "Klockarportens" dörr, från restaureringen 1958-60, har smidda järnbeslag som troligen är återanvända medeltida beslag. Ornamental målning i tornbågsnischen.	SvK
1240-tal	Det stora triumfkrcifixet tillverkades av Hejnummästaren. Triumfkrcifixet av ek är det största i Norden.	ATA GK
1265	I den treskeppiga byggnaden har byggmästaren Botvid från Eskelhem och hans son Lafrans Botvidarson varit verksamma. Lafrans var det främsta namnet inom ungotiken på ön. Vissa skulpturdelar som ingår i portalerna kan vara från en äldre kyrka, gjorda av Globus.	
o. 1300	Det stora gotiska koret byggdes. I dess S mur kan man ana resterna efter en gavel som visar på det tidigare korsformade koret. De gotiska portalerna "Konfirmandporten" och "Brudporten" uppfördes. "Konfirmandportens" baspartier restaurerades 1958-60 då även dörren från 1892 byttes ut. "Brudportens" vittrade delar byttes 1943 och 1958-60. Långhusets och sakristians fasader samt korets Ö gavelfält är putsade och kalkade. Sakristian byggdes, troligen av återanvänt material från 1200-talskyrkan.	ATA
o. 1400	Kyrkklockan (numera placerad i långhuset), är besläktad med Apengeterklockorna, tillverkades.	GK
1520	Intressanta muralmålningar gjordes i den igenmurade	GK

	tornbågen, i långhusets V mur. Den föreställer Kristus som världsdömdomare samt Kristus med Apostlarna.	
1587	Detta årtal finns inskrivet i den medeltida altarskivan.	GF
1598-1600	Den orgel som kom till Lau kyrka 1892-93, byggdes för Visby domkyrka, av orgelbyggaren Gabriel Herlicius. 1949 skrev man i Gotlänningen att en av de äldsta spelbara orglarna i landet finns i Lau kyrka.	ATA
1680	Predikstolen tillverkades.	SvK
1687	Man betalade för murarmästare och kalk.	GF
1688-1693	Flera betalningar gjordes för nya fönster.	GF
1697	Redan på denna tid var det bekymmersamt med underhållet av kyrkobyggnaden. Första rikskollekt som någonsin insamlats till en kyrka gick just till Lau.	ATA
1703	Altarskåpet förvärvades från moderkyrkan När. Det härstammar från 1400-talet och har en baksida från 1300-talet.	GF
	Målades predikstolskorgen av Christian Lorentz Numens.	GF
1737	"Kalck til kyrkiomurningen" anskaffades.	SvK
1739	Betalningar gjordes för glasmästare, kalk, murare och tegelsten.	GF
1753-54	Betalning gjordes för nya trappan till predikstolen samt kronan (baldakinen) på predikstolen.	GF
1754	Takstolarna byttes ut i långhuset. Eventuellt har en del gammalt virke återanvänts.	GF
	Målades de nya predikstolsdelarna av J. H. Dreutz.	GF
1756	Restaurering skedde av kyrktak och av takryttaren.	GF
	Långhusets takstol förnyades delvis och takvinkeln ändrades något. Till konstruktion och utformning anses korets takstol vara medeltida. Flertalet bjälkar har dock bytts ut p.g.a. röta. Man fick ekonomisk hjälp för åtgärderna.	SvK
1763	Vid en visitation rekommenderas att en omläggning av yttertaket.	SvK
1765	Återigen rekommenderades en omläggning av yttertaket. Man rekommenderade även att förse kyrkan med tegeltak, vilket delvis gjordes.	SvK
1778	Kyrktuppen sattes upp. Detta är ett troligt årtal för läggning av tegeltak.	GF
1782	Man betalade för åtta nya bänkar.	GF
1785	Årtalet står på nyckelskylten och beslagen av svartmålat smidesjärn på sakristians dörr. Den är av stående furubränder som utvändigt är klädda med profilerade bränder i blåmålat	SvK

	vinkelmönster. 1788 finns utgift för dörrens förfärdigande.	
1793	Den mindre, troligen medeltida, takryttaren avlägsnades.	SvK
1794	Man betalade för målning av 14 nya bänkar, sakristidörr m.m.	GF
1805	Detta årtal finns inskrivet på den SÖ långhusportalens tympanonfält. Kyrkan genomgick detta år en omfattande yttre restaurering.	SvK
1807	Omfattande förnyelse skedde i kyrkorummet. Väggarna och kolonnerna vitkalkades. Svart färg applicerades i linjer och kvadermönster samt som stänkmålning på de västligaste kolonnerna. Ett kalkstensgolv lades i koret.	SvK
1821	Årtal i tornspira.	GF
1830	En riksomfattande inventering utfördes i samtliga kyrkor. I inventeringen över Lau kyrka anger man byggåret till 1122.	ATA
1840	Sakristians ursprungliga brädgolv utbyttes mot stengolv.	SvK
	Sakristians öppna spis från sent 1700-tal utbyttes mot en kakelugn.	SvK
1876	Kyrkans väggar putsades åter invändigt. Långhusets fönster förstörades genom 2 fots (60 cm) förlängning nedåt.	SvK
1886	Korfönstren fick delvis nya stenomfattningar och nya ”blybågar samt glas”.	SvK
1892-93	En större restaurering skedde i nygotisk stil. Hela kyrkorummet omgestaltades. Restaureringsförslaget upprättades av arkitekt Gustaf Pettersson, Stockholm. Bänkinredningarna från 1703 slopades till förmån för öppna bänkar. Den stora orgeln från Visby domkyrka placerades i ett jättelikt orgelhus, vilket upptog hela västväggen. Detta medförde att krucifixet fick flyttas från V till N väggen. Hela inredningen, inräknat den färgrika predikstolen från 1754, målades i ekimitation. Kalkstrykningen på bågar, kolonner och omfattningar avlägsnades. Trägolv lades in i hela kyrkan, det höjdes 3 dm i långhuset samt ytterligare 4 dm i koret. De yttermurar som inte var putsade utan uppförda med huggna stenar fogströks med cement.	ATA, SvK
1916	Sakristian fick en murad skorsten.	SvK
1923-24	N sidan av taket repareras.	ATA
1931	N, S och Ö murarna konstaterades vara fuktangripna.	ATA
1932	Ett program upprättades för införande av värmeledning.	ATA
1934	Tillstånd gavs till nytt golv i tornet, uppsättande av ledare för klocksträngen i valvet, tröskel till huvudentrén på S fasaden samt målning och spackling av S sidans samtliga dörrar.	ATA
1935	Tillstånd gavs för reparation av tak. Galvaniserad plåt	ATA

1935	alternativt blyplåt föreskrevs istället för kopparplåt. Konsthistorisk fackman skall undersöka takstolar innan de togs ned.	ATA
	J. Roosval undersökte taket inför årets stora reparation. Takstolsvirket konstaterades vara angripet av röta.	
1936	I N kyrkogårdsmuren tog man upp en tre meter bred öppning och en grind införskaffades till öppningen.	ATA
	Delar av putsen lossnade från Ö muren och sakristian. Inga åtgärder hann vidtagas innan andra världskriget bröt ut.	ATA
1943	Fogstrykning skedde på den N portalen. Konserveringen utfördes av R. Lydahl, Etelhem.	GF
1946	Gotlands kyrkor undersöktes av Byggnadsstyrelsen. Lau kyrka var då i behov av omedelbara åtgärder.	ATA
1949	Sven Söderholm vid Byggnadsstyrelsen gjorde en ny undersökning där han fann att det rann vatten utmed väggarna från de otäta fönstren. Delar av taket och tornspiran var i mycket dåligt skick.	ATA
1950	Byggnadsstyrelsen gav Åke Porne i uppdrag att lägga förslag till en restaurering. Församlingen uppmanades att genom tillfälliga åtgärder stötta takryttaren, som annars riskerade att falla ned.	ATA
1952	Kyrkans åskledare omlades då den tidigare var otillräcklig.	ATA
	Åke Porne presenterade ett första utkast till åtgärder. Hans ledande idé var att frilägga arkitekturen i kyrkorummet. Kyrkorådet ogillade Pornes förslag. Man hade dessutom inte råd att genomföra det. Genom att riksantikvarien Bengt Thordeman såg till att Lau fick statliga bidrag kunde Porne genomföra sitt allra mest radikala förslag.	ATA
1958-60	Lau kyrka restaurerades enligt förslag av arkitekt Åke Porne.	GK
	Konserveringsrapporten anger att kyrkan helt har omputsats i sen tid. Endast mittpartiet på V väggen har originalputs och medeltida målningar. I främre delen av kyrkan nyputsades alla ytor. På pelarbågarna målades fogarna så att de blev lika stenen. Fenom användes för att tvätta stenen.	ATA
	Portbladet i den SÖ långhusportalen tillkom.	SvK
	Sakristian putsades och avfärgades i grått. Sadeltakets vattrandade, tjärade furubräder omlades. Alla tak utom sakristians kläddes med kopparplåt. Golven belades invändigt med slipade kalkstensplattor samtidigt som det sänktes. Predikstolen byggdes om. Ett järnskrank sattes upp mellan långhus och kor. Den medeltida altarskivan lades i golvet framför altaret, vilket förminskades. Det nygotiska altarskranket från 1892 ersattes med ett järnräcke. Medeltida glasmålningens fragment sattes in i ett av de romanska	

1958-60	korfönstren. Nya orgeln byggdes med pipor från föregående orgel. Värmeledning med ett varmluftsaggregat i ett pannrum under sakristian. En ny Maria-bild tillverkades till altarskåpet av Bertil Nyström, Slite. Invigning hölls av riksantikvarie Bengt Thordeman och kyrkoherde Hilding Jakobsson.	SvK GF ATA
1961	Varmluftsaggregatet byttes ut p.g.a. fabrikationsfel.	ATA
1962	Avslag på begäran om ytterligare belysning. Elektriskt ljus fanns endast över orgeln och i predikstolen.	GF
1968	Tillstånd gavs av RAÄ för en reparation putsen på en mindre yta bakom altarskåpet, samt för inklädnad av solbänkar och sakristians hängränna med blyplåt.	ATA
1974	Kyrkklockan spräcktes. Den lagades i Tönsberg i Norge genom svetsning. Vid en besiktning konstaterades att altarskåpets tillstånd är katastrofalt.	ATA GF
1979	Den medeltida klockan sprack för andra gången. Nu ersattes den med en ny klocka.	ATA
1982	Altarskåpets målning säkrades av konservator p.g.a. omfattande flagning och färgbortfall.	GF
1988	Samtliga portar tjärströks.	GF
1989	Länsstyrelsen gav tillstånd till rengöring av dräneringen runt kyrkan.	ATA
1993	Konservator Carl Henrik Eliason konserverade altarskåpet.	GF
2000	Länsstyrelsen beslutar om restaurering och upphängning av magasinerade ljuskronor.	ATA
2003	En utvändigt restaurering genomfördes då dräneringen lades 50 cm under golvnivån. Koppartaket och takryttaren sågs över och lagades/delvis lades om. Hängrännor och stuprör av kopparplåt monterades. Näten i takryttaren byttes. Sakristians faltak tjärströks och en taklucka monterades. Trärall på klockdäcket reparerades och rengjordes. Klockbocksgenomförningen tätades. Fasaderna rengjordes och putsades/fogades. Fönstren, ljud- och ljusgluggarna sågs över. Portarna tätades, bladen tjärades, snörasskydd monterades. Åskskyddet kompletterades. Inspektionsbryggor och stegar byggdes på kor- och långhusvindarna. Det gamla pannrummet fylldes igen. Tre nya belysningsstolpar sattes upp. Materialet i kyrkogårdsgången byttes mot kalkstensflis. Reparationer gjordes på alla tre stigluckorna. Fasadputsen lagades och avfärgades. Putsen ströks tre gånger med vit	GF

- kalkfärg. Tak, portblad och andra detaljer av trä tjärströks.
- 2003-04 Restaureringsprogrammet togs fram av arkitekt Jan Utas och en referensgrupp med representanter för Samfälligheten Gotlands kyrkor, Länsstyrelsen, Länsmuseet, Högskolan på Gotland och Lau Hembygdsförening. Studenter från
- 2003-04 högskolans byggnadsvårdsprogram hjälpte till med förstudier. Marken S om kyrkan dränerades. Handikappramper av kalksten byggdes. Golvet i bänkarna oljades. Portalerna konserverades av Rebeca Kettunen. Väggar och valv rengjordes, putslagades och avfärgades, målningarna konserverades.
- Nya ljuskronor av järn tillverkades av Wickmans Smide, Visby, de försågs med armaturer för belysning och strålvärme. I övrigt sågs kompletterades både belysningen och värme i kyrkan.
- Altaret revs och ett nytt byggdes upp av altarskivan som på 1960-talet lades ned i korgolvet. Altarskranket kompletterades. Nya, slutna bänkkvarter och två skärmväggar tillverkades. Predikstolen återuppsattes på sin ursprungliga plats tillsammans med de vid 1960-talet borttagna delarna (ljudtaket och trappan) och målningen på dessa konserverades resp. rekonstruerades. Orgeln flyttades till den N korväggen. Krucifixet, altarskåpet, dopfuntslocket, fattigstocken och de två väggskåpen i Ö korväggen konserverades av C. H. Eliason En nummertavla från 1700-talet fick nytt stativ och placerades i kyrkorummet. Textilierna sågs över och ny förvaring anordnades av textilkonsulterna Lotine, altarprydnader nyproducerades för att passa det nya altaret. Elringning installerades. Ljuskronorna renoverades av Dahlströms metallgjuteri HB.
- 2004 Likvagnen renoverades av Bernt Hallgren. GF
- 2006 Kyrkogårdsmuren restaurerades muren mot V är helt omlagd, muren mot S är i mindre mängd omlagd, den Ö och N muren är omlagd i delvis större omfattning. GF
- 2007 Kyrkogårdsgångarna stensattes och en ramp till den SV långhusportalen anordnades. GF

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm (24/10 2007).
GK	Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
GKM	Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
GKR	Rohr, I., Gotlands Kyrkklockor och Ringningsseder, 1985.
GKS	Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
ISO	Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989: II, Linköping och Visby stift, 1990.
Inskr.	inskrift i kyrkan
Muntl.	muntlig uppgift från församlingen.
o.	omkring

s.	sent
SHM	Statens Historiska Museum
Strelow	Nilssøn Strelow, H., Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges Kyrkor, Gotland bd VI:7, 1975.
t.	tidigt

